

NOVÉ SOCIÁLNĚ EKONOMICKÉ POSTAVENÍ DRUŽSTEVNÍHO ROLNÍKA A JEHO VLIV NA POMĚR LIDÍ K PRÁCI V ZEMĚDĚLSTVÍ

■ Naše zemědělství pociťuje stále větší nedostatek pracovních sil, zejména mladých. Tento jev není specifický jen pro naše zemědělství, i když má své zvláštní podmínky a příčiny. Projevuje se také ve vyspělých kapitalistických státech. U nás nedostatek pracovních sil vystupuje stále více jako limitující faktor. Stať chce upozornit na některé nové podmínky a příčiny současného stavu pracovních sil v našem zemědělství, s jejichž řešením se musí počítat v dalším vývoji.

EKONOMICKÉ PŘIPOUTÁNÍ MALOVÝROBCŮ K PŮDĚ ZA KAPITALISMU

Kapitalismus ruší jednu formu připoutanosti rolníka k půdě, zejména míoekonomické donucení, aby ji nahradil vyspělejší formou založenou na ekonomickém donucení k práci. Nová forma připoutanosti malovýrobců k půdě a hospodářství vzniká (výchozí základna) v podobě koupě a prodeje půdy a ostatních výrobních prostředků. Pro provozování zemědělské výroby si musí rolník výrobní prostředky koupit nebo najmout. Dále i při dědictví (výjimky byly na Slovensku, kde se velmi často půda a hospodářství rozparcelovávalo mezi více dětí) musí nový hospodář fakticky část půdy a hospodářství koupit úhradou podílu sourozencům. K této nové formě se připojuje a jejím prostřednictvím proniká do malovýroby celá soustava ekonomického donucení k práci typická pro kapitalismus. Projevuje se u malovýrobců zvláštní formou prostřednictvím trhu, i když zemědělská malovýroba, zčásti pro svůj naturální charakter a specifiku vyráběných užitných hodnot, vytváří jistá omezení pro nadvládu trhu. Postupně kapitalismus překonává i tato omezení malovýroby v zemědělství a v současné době cestou specializace a koncentrace (zejména vertikální) se uskutečňuje proces podřizování malovýroby rozvoji trhu. Zvyšováním tržní výkonnosti malovýroby se stále větší část práce uskutečňuje pod tlakem kapitalistických výrobních podmínek. (Této skutečnosti může socialistický stát v období přechodu od kapitalismu k socialismu využít k budování různých forem kooperace i cestou vertikální integrace. Nemůže se při tom postupovat tak, že všechny nástroje zbožné peněžních vztahů — nákupní ceny, úvěry, daně atd. — jsou výlučně zaměřeny k tomu, aby zemědělského malovýrobce tlačily do předu určené a vymezené formy kooperace). I druhá část práce malovýrobcovy, kdy vyrábí některé produkty pro vlastní spotřebu, se tomu musí nepřímo podříditi.

K těmto ekonomickým faktorům se připojuje celá řada společenských pod-

mínek, jež utvrzují připoutanost rolníka k půdě a hospodářství a zesilují tak ekonomické donucení k práci. Patří k nim zejména nejistota zajištění ve stáří a v nemoci, menší možnost vzdělávání vzhledem k nákladům, menší možnost zastávat společenské funkce, k jejichž předpokladům patří určitý stav váženosti daný hlavně stavem majetku atd. Nemaou roli hrají také některé tradice a zvyky v různých oblastech státu. Působí rovněž při uchovávání určitého konzervatismu a malosti, který velmi často u malovýrobce pozorujeme.

Ekonomické a společenské podmínky, v nichž se nachází zemědělský malovýrobce za kapitalismu, působí rozporně a vedle tendencí, jež posilují připoutanost malovýrobce k půdě a jeho hospodářství, vznikají tendence, které zmenšují atraktivnost malého rolnického hospodářství a tím podlamují i schopnost tohoto hospodářství natrvalo účinně ekonomicky vázat pracovní sílu v zemědělství. To se velmi názorně projevuje v současné době v zemědělství kapitalistických zemí, kde probíhá rychlý odliv pracovních sil.

Ekonomické příčiny rychlého odlivu pracovních sil ze zemědělské malovýroby v kapitalistických státech jsou dvojího druhu: Uskutečňuje se v těchto zemích intenzivní technický pokrok, zvláště po II. světové válce, čímž dochází k poklesu potřeby živé práce i za podmínek intenzifikace zemědělské výroby, neboť tato intenzifikace se děje převážně růstem zvěcnělé práce. Například v Holandsku, aby bylo možno využít technického pokroku v malovýrobě, sceluje se půda do větších hospodářských celků a tomu je podřízena i úvěrová politika vůči malovýrobě. Kritériem efektivnosti malovýrobního závodu je, že po uhrazení nákladů zvěcnělé práce musí práce vynaložená v tomto hospodářství přinést takový roční příjem, jaký má průmyslový dělník (roční průměrná mzda). Dále postupuje v těchto zemích specializace a koncentrace v zemědělské malovýrobě, čímž rovněž klesá potřeba živé práce. Dochází k relativnímu zhoršování životních podmínek malovýrobce ve srovnání s ostatními pracujícími. Nepřímým důkazem tohoto faktu je i velký dovoz cizích pracovních sil do těchto zemí, především z Portugalska, Španělska, Itálie a dalších, které se spokojují s nižší úrovní mezd zemědělských dělníků.

Odliv pracovních sil ze zemědělské malovýroby v kapitalistických zemích se týká především mladých pracovníků. Mladé pracovní síly reagují ze všech nejdříve na změněné podmínky práce, neboť jsou na samém počátku svého uplatnění, hledají zaměstnání, u něhož jsou nejvýhodnější perspektivy, a proto zvažují výhody toho nebo onoho zaměstnání. Předně, vytlačování pracovních sil ze zemědělství vlivem technického pokroku se musí především týkat mladých pracovníků, protože nemohou najít všichni uplatnění, uvážíme-li, že starší kategorie pracovníků jsou již činné v zemědělství a jejich perspektivy přechodu do jiného odvětví národního hospodářství jsou ztíženy. Za druhé, mladí pracovníci vyrůstající v zemědělské malovýrobě nemají ještě vytvořen pevný návyk k zemědělské práci a mohou bez zvláštních překážek přejít do kteréhokoliv odvětví. Za třetí, hmotné a kulturní podmínky práce v průmyslu proti zemědělství jsou celkově výhodnější, přitahuje to hlavně mladé pracovníky, po kterých je také v kapitalistickém průmyslu především poptávka.

I přes řadu těžkostí, které jsou spojeny s námezdním poměrem za kapitalismu (možnost ztráty zaměstnání, pevná pracovní disciplína apod.), jeví se pro mladé pracovníky práce v průmyslu výhodnější než práce v zemědělství jako soukromého malovýrobce. Do průmyslu pronikla moderní technika a poznatky vědy mnohem hlouběji než do zemědělství, pracovní podmínky ve většině průmyslových podniků jsou rovněž vhodnější, zvláště pokud jde o pracovní dobu a o vlivy počasí; kultura práce dosáhla v průmyslu vyššího stupně než v zemědělství. Dále působí vliv silné a dobře organizované dělnické třídy, který se ekonomicky projevuje mimo jiné

i v určité úrovni reálných mezd, jež se vyrovná, ba převyšuje úroveň příjmů drobných zemědělských výrobců plynoucí z jejich hospodářství.

Soudobý kapitalismus rozvrací dále patriarchální uzavřenost malovýroby, odstraňuje některé meze pronikání kapitálu a podřizování malovýroby tím, že více zatlačuje její naturální charakter a rozvíjí její tržnost. Zapojuje zemědělského malovýrobce mnohem více než dříve na úvěrovou soustavu nejen rozvojem spotřebitelského úvěru, ale i specializováním jeho hospodářství, které je citlivější na sezónnost výroby než univerzální zemědělské hospodářství. Nutí malovýrobce, aby veškerá jím vynakládaná práce se přizpůsobovala společensky nutnému množství, ovlivňuje jeho rozhodování, v jakém směru má vynakládat svou práci, a podobně jako dělník ztrácí malovýrobce svou dřívější univerzální kvalifikaci, aby prohloubil své znalosti a zručnost jednostranně. Soustava ekonomického donucení malovýrobce k práci a jeho připoutanost k půdě a hospodářství dostává tak více kapitalistický charakter, i když některé formy se nemění, ale rozsah působení kapitálu na malovýrobce jejich prostřednictvím se zvětšuje. Vznikají také nové formy, v nichž se silněji projevuje připoutanost „malovýrobního dělníka“ k jeho výrobním prostředkům, které již upsaly svou duši kapitálu.

EKONOMICKÉ FORMY STABILIZACE PRACOVNÍ SÍLY V SOCIALISTICKÉM ZEMĚDĚLSTVÍ

Vznikem socialistických výrobních vztahů v národním hospodářství se změnilы podmínky v ekonomickém donucení k práci a i sociální důsledky postavení pracovníka ve výrobě jsou jiné. Kolektivizace našeho zemědělství nepřinesla však zatím vyrovnání výhod zemědělské práce s prací v průmyslu. Naopak, výhody práce v průmyslu v našich podmínkách se staly výraznějšími tím, že byly odstraněny některé nepříznivé sociální stránky kapitalistického námezdního poměru. Současně tyto sociální výhody plynoucí z toho, že byl odstraněn kapitalistický námezdní poměr, přinášejí řadu obtíží nejen v zemědělství, ale ve všech odvětvích národního hospodářství. U řady pracovníků a i rodin vznikají nálady sebeuspokojení s dosaženým stavem, malá potřeba sebevzdělávání, hledají se možnosti menšího pracovního vypětí atd., což musí nutně působit jako retardační prvek v ekonomice společnosti. I když v zemědělství došlo ke zlepšení pracovních a životních podmínek ve srovnání s dřívějším stavem, přesto toto zlepšení bylo mnohem menší, vzhledem k výchozí základně v průmyslu a zemědělství, takže rozdíly se zvětšily v neprospěch zemědělství. Nelze při rozboru těchto rozdílů ulpívat jen na celkové úrovni zemědělství v porovnání s úrovní dřívější, nýbrž je zapotřebí vždy konkrétně zkoumat vztahy jednotlivých odvětví národního hospodářství, zejména průmyslu a zemědělství. V každé zemi jsou tyto vztahy odlišné a dávají možnost použití různých forem při jejich řešení.

Mezi průmyslem a zemědělstvím u nás se vytvořil nezdravý poměr, který pramenil na jedné straně z nedostatků v rozvoji průmyslu a na straně druhé z podmínek vyvolaných rychlým zakládáním JZD při současném nedostatečném zabezpečení jejich výroby potřebnými výrobními prostředky. K tomu přistupují navíc nedostatky v oblasti společenské činnosti, zejména podcenění úlohy zemědělství v národním hospodářství, a to jak ze strany společenských orgánů, jež se projevilo v řízení a plánování zemědělství (investiční činnost, dodávky výrobních prostředků do zemědělství atd.), tak i ze strany obyvatelstva, u něhož dosud trvají předsudky vůči práci v zemědělství.

Technický pokrok v našem průmyslu se v minulém období prosazoval velmi

slabě. K tomuto nepříznivému stavu vedla v průmyslu řada příčin, mimo jiné jeho orientace na extenzivní rozvoj a nedostatečná specializace a koncentrace průmyslové výroby. Průmysl v minulém období se mnohem více spoléhal na příliv nových pracovních sil než na vlastní technický pokrok a k tomu byly zaměřeny i hmotné a společenské stimuly. Tato neúměrná potřeba pracovních sil pro průmysl byla zajišťována organizovaným nábořem pracovních sil, hlavně ze zemědělství.

Vzniká však otázka, k jakým změnám v připoutanosti pracovních sil v zemědělství došlo, že se účinně neprojevila při udržení a stabilizaci pracovní síly v tomto odvětví materiální výroby. A dále, jaké nové formy vázanosti pracovní síly vznikají v odvětvích národního hospodářství, na základě socialistických výrobních vztahů.

Socialistické národní hospodářství vytváří podmínky pro zapojení všeho práce schopného obyvatelstva. Odměna se řídí podle množství a jakosti vynaložené práce; jsou vytvořeny i vhodné sociální a kulturní podmínky jejich práce. Pro pracovníka státních podniků je v podstatě lhostejné, ve kterém podniku pracuje, vykonává-li svou zvolenou profesi a je-li odměňován jako jiný pracovník jeho profese, podle vykonané práce. Je zde celá řada omezení, vytvořená společenskou dělbou práce (územně). Je zčásti vázán místně bytem, rodinou a i jeho vztahem k pracovnímu kolektivu apod. Jednotlivci mohou — podle svého uvážení — změnit, jak své povolání, tak i místo svého působení, ale to není možné pro celé druhy povolání, protože pracovní příležitosti jsou pro ně územně rozloženy; stejně je tomu tak u bytů, sociálních a kulturních zařízení aj.

S tímto novým postavením pracovní síly v socialistické výrobě odpadá řada negativních ekonomických a sociálních podmínek, které působily za kapitalismu na pracovní sílu a nutily ji, aby je řešila vlastním způsobem a vlastními zdroji. Odraz těchto nových výrobních vztahů u zemědělského malovýrobce je ještě silnější, dochází-li současně k rušení starých podmínek jeho práce, než u pracovníka státních podniků. Pro malovýrobce odpadá jeden z důležitých prvků systému ekonomického donucení k práci a jeho připoutanosti k půdě a hospodářství, který byl vytvořen vztahy v malovýrobě a utvrzen kapitalismem.

Ve srovnání s pracovníkem státních statků je družstevní rolník sice více připoután k danému družstvu, a tím i k půdě, ale řada negativních stránek hospodaření v některých JZD a všeobecné výhody z pracovního poměru ve státních podnicích, oslabuje tuto připoutanost. Má-li dojít ke stabilizaci pracovních sil v zemědělství, musí tedy být nutně posílena schopnost družstevní formy výroby účinně ekonomicky vázat pracovní sílu a zainteresovat ji na zemědělské práci.

Družstevního rolníka v současné době váže k danému JZD částečně skutečnost, že v něm sdružil svůj majetek, a že s ním hospodáří novou formou. To ovšem nemusí platit pro mladého pracovníka. Soustava vztahů uvnitř družstva ani vnější společenské podmínky nečiní z této skutečnosti výsadu pro členství a odpovědnost z toho vyplývající. Vedle celé řady pozitivních stránek má tento vztah i některé záporné momenty. Například v Polsku vstupuje-li někdo do družstva bez půdy a bez zemědělského inventáře, musí dát peněžní vklad (nebo v jiné formě), a co je velmi důležité — po určitou dobu ručí a hmotně odpovídá za výsledky hospodaření družstva v případě jeho zániku. U nás družstevní rolník v případě zániku družstva ručí v podstatě jen svým vkladem (pokud nebyl postupně splacen družstvem, pak jen půdou a částí v nedělitelném fondu), za výsledky hospodaření (dluhy a jiné závazky) již nikoli. Jiní členové, kteří do družstva vstoupili bez půdy a zemědělského inventáře, neručí ničím.

Dále odměna družstevního rolníka je závislá na výsledcích hospodaření daného družstva. V tomto článku se projevuje nejsilnější schopnost družstevní formy hospodaření účinně ekonomicky vázat pracovní sílu se svými klady a záporů, které se projevují v současném modelu jejího řízení. Má-li být odměna za

práci v družstvu účinnou formou ekonomického donucení k práci (zainteresovanosti) a vázanosti pracovní síly v zemědělství, musí být zachovány tyto zásady:

1. Družstvo jako celek a každý jeho člen ručí svou odměnou za výsledky hospodaření (kromě majetkového pojištění), jestliže jejich ekonomické rozhodování o zaměření výroby, způsobu vynaložení věcné a živé práce apod. je v jejich rukou. Není možné na nich požadovat tuto záruku, když vlivem celé řady podmínek v současném řízení je jejich ekonomické rozhodování jen následné, uzpůsobené vůli řídicích nadpodnikových orgánů. Je jasné, že zemědělská výroba musí zachovávat žádoucí proporce v národním hospodářství, jakož i nutné proporce uvnitř zemědělství samého. Nedostatečné využití této zásady v současném modelu řízení JZD přináší řadu záporů. Například vzrůstá potřeba subvencí v nejrůznějších formách (přímé a nepřímé, odpisy z úvěru apod.). Vyrůstá námezdní poměr v JZD, kde je ochota pracovat za předem stanovenou výši odměny, a nikoliv odpovídat za špatné výsledky hospodaření daného JZD svou odměnou. (Podle Statistické ročenky MZLVH v r. 1963 byl stav zaměstnanců k 30. 4. 1964 v JZD ČSSR z počtu stálých pracovníků JZD 31 402, z toho na Slovensku 17 322.)

2. Ekonomické formy, jejichž prostřednictvím se realizují výsledky práce jednotlivých družstev (nákupní ceny, zemědělská daň atd.), musí odpovídat reálným podmínkám v zemědělství, a to nikoli ve všeobecném průměru, nýbrž v závislosti na rozdílech přírodních a ekonomických podmínkách. V dnešním systému tržních vztahů mezi JZD a státem je řada rozporů, jež vyžadují dodatečné časté úpravy jak vzhledem k počtu zaostávajících JZD, tak i v podmínkách zásobování zemědělství potřebnými výrobními prostředky, zvláště moderní technikou.

3. Vytvoření ekonomických podmínek na základě kooperace průmyslu a zemědělství i využití místních podmínek JZD pro celoroční práci v zemědělství. Tím se zajistí z příjmů družstevního hospodaření v zemědělství i mimo ně určitá žádoucí výše ročního osobního důchodu družstevníka. Dosavadní formy, jako např. přidružená výroba, záhumenkové hospodářství apod., nestačí.

Družstevní rolník je vázán místně tím, že bydlí ve své usedlosti, popřípadě rodinném domku. To ovšem, neplatí absolutně. Přechodem na práci do státního podniku se ocitá ve stejném postavení jako dělník, který rovněž bydlí na venkově ve svém rodinném domku. Ještě méně to platí pro mladého pracovníka, který se rozhoduje pro své budoucí povolání.

Ve většině případů má družstevní rolník záhumenkové hospodářství, které tvoří z určité části zdroj jeho obživy. Na vedení tohoto hospodářství musí však vynakládat dodatečnou osobní práci.

Záhumenkové hospodářství postupně ztrácí na své atraktivnosti, zejména u mladých pracovníků. U mladých pracovníků ustupuje vztah k půdě, který byl znám u dřívějších maloroľnických hospodářů do pozadí a u těch, kteří přicházejí z jiného prostředí je to ještě znatelnější. Přispěly k tomu i další ekonomické a společenské podmínky, v nichž se stala půda bezcenným prostředkem. Vytvořil se opačný vztah, a to pokud možno zbavit se půdy jako přítěže odevzdáním do JZD, aniž by byl tím vázán pracovat v družstvu, darováním státu apod.

Dříve jistá patriarchální uzavřenost vesnice částečně bránila odlivu pracovníků z venkova do měst (vedle ekonomických činitelů). Nyní v našich podmínkách to nemá žádný vliv a naopak pro mladé pracovníky z venkova je práce ve městě věcí cti, zvláště pro tzv. kóvozemědělce. Vidí v ní spojení výhod města a levnějších životních podmínek (domácí výroba potravin, levné bydlení atd.) na venkově. Tato sociální vrstva získala oboustranné výhody a její postavení, zejména materiální ve srovnání s jinými pracujícími, je znatelně lepší.

Starší družstevníci (dřívější hospodáři) jsou připoutáni částečně k svému prostředí, a tím i k družstvu, společenskými zvyklostmi a rodinnými poměry. K tomu

přistupuje ještě věk, kdy není již takové odhodlání a chuť po změně povolání, životního prostředí a způsobu života. Avšak v průběhu kolektivizace našeho zemědělství a ani nyní nepostupuje tento družstevník v mnoha případech obdobně tak jako u sebe, pokud se týče budoucího povolání jeho dětí. Velmi často sám vstoupil do družstva proto, aby umožnil svým dětem snadnější odchod do jiného odvětví národního hospodářství a připravil jim tak — podle svého uvážení — vhodnější životní podmínky. Některé nedostatky v naší společenské činnosti nejen podporovaly, ale i usnadňovaly rychlý odliv mladých pracovníků z venkova.

Jistá odpovědnost vůči družstvu se u něho projevuje také ve formě spravování družstevních záležitostí. Když dal do JZD svůj majetek, má tam i pracovat. Hospodařit samostatně již za daných podmínek nechce, takže i po této stránce je vázán na dané JZD. Vznikl u něho návyk na zemědělskou práci, na prostředí, v němž se narodil, a tato určitá setrvačnost a konzervativnost jej rovněž připoutává k zemědělské práci; u mladého pracovníka na venkově se projevuje spíše opačná tendence a městský život jej láká.

Srovnáme-li celkově připoutanost družstevníka k půdě a k hospodářství JZD s jeho dřívějším postavením jako malovýrobce, vidíme, že došlo k zásadní změně. Na zemědělského malovýrobce doléhal silně tlak vnějších podmínek, v nichž se jeho hospodářství nacházelo (konkurence, nucený odprodej jeho hospodářství, zabezpečení ve stáří, v nemoci apod.). To vše pro družstevníka neexistuje, i když jistě rozdíly v sociálním zabezpečení mezi ním a pracovníkem státních podniků ještě trvají! Mnohem méně je ochoten se spokojit trvale s nižší odměnou za práci (ve srovnání s dělníkem) než dříve, když byl malovýrobce. Malovýrobce byl odpovědný za svůj stav výlučně sám sobě (v rámci daných poměrů), u družstevníka je tento pocit mnohem slabší, což je vyvoláno nejen některými stránkami řízení JZD, jež působí nepříznivě, ale hlavně všeobecnými možnostmi a podmínkami práce v socialistickém národním hospodářství.

Trvá-li stav nerovnosti v sociálně ekonomickém postavení tak, jak se projevil u nás mezi družstevním rolníkem a pracovníkem státních podniků, delší dobu, nutně začne působit i na rozdělení pracovních sil v národním hospodářství. Tento faktor urychloval odliv pracovních sil z našeho zemědělství. Působí nejen na činné pracovní síly, ale má rozhodující vliv na nahrazování starých pracovníků mladými.

Nynější podmínky snímají z každého jednotlivého družstevníka (dřívějšího malovýrobce) starost o zajištění družstevního hospodářství dostatečným počtem pracovních sil. Tato starost se přenáší na družstevní kolektiv jako celek a hlavně na jeho vedení. Dříve malovýrobce se musel starat o svého nástupce; zpravidla jedno z jeho dětí hospodařilo dále a pracovalo v zemědělství.

V JZD není tento bezprostřední vztah, neboť združstevněním výrobních prostředků není vynaložení práce každého jednotlivého člena závislé na skutečnosti, že musí mít určité množství půdy a ostatních výrobních prostředků sám k dispozici. Plně postačuje, že tyto výrobní prostředky pro započetí výrobního procesu k dispozici jsou, a otázka, zda jsou ve vlastnictví soukromém nebo společenském, nehraje roli pro tento moment procesu výroby. Začíná hrát úlohu, jakmile dochází k realizaci tohoto vlastnictví. Je-li charakter vlastnictví výrobních prostředků v ekonomice takový, že vztahy se nedotýkají bezprostředně jednotlivce, nýbrž jen zprostředkovaně skrze určitou společenskou jednotku, jak je tomu u družstevního vlastnictví, není ani bezprostřední starostí každého individuálního družstevníka zajímat se o svého nástupce. Je to bezprostředním zájmem této ekonomické jednotky (JZD).

Dále, odměna pracovníka je závislá na množství a kvalitě vynaložené práce. Z tohoto hlediska nevystupuje pro jednotlivce jako podstatné d r u h p r á c e.

který vykonává. Druh práce jej zajímá z hlediska svého uplatnění ve společnosti, sklonů a speciálních schopností (talent) pro jeho vykonávání. Z hlediska z á s a d y o d m ě n y (je stejná) není tedy podstatná ani vázanost pracovní síly na určitý druh práce. Čím vyšší je stupeň zespolečenštění práce, což se projevuje i ve společenském vlastnictví výrobních prostředků, tím menší je závislost jednotlivce na určitém druhu práce, protože vznikají všeobecné podmínky v kterémkoliv odvětví národního hospodářství. Proto pro jednotlivce v kterémkoliv odvětví národního hospodářství není bezprostřední vztah, který by ho nutil, aby se staral o svého nástupce, není tomu tak ani u dělníka a nejsou zvláštní ekonomické podmínky u družstevního rolníka. To ovšem neplatí pro společnost a její orgány, jež mají svěřené určité úseky národního hospodářství a zde vystupuje rozdělení pracovních sil do různých odvětví a všechny problémy s tím spojené, jako důležitý moment zajištění proporcionality v národním hospodářství.

Vytvoření vhodných materiálních podnětů pro stabilizaci pracovních sil v zemědělství se týká především postupného vyrovnání odměny za práci na žádoucí společenskou úroveň. Nejde přitom jen o zvýšení atraktivnosti zemědělství pro mladé pracovníky a usnadnění tak jejich volby zemědělské práce, ale o účinný systém, který by ekonomicky donucoval (zainteresoval) k práci a vázal tuto pracovní sílu v zemědělství. Nelze vycházet jen ze všeobecných podmínek, že družstevník je spoluvlastníkem výrobních prostředků daného družstva a vyráběné produkce. Tvoří to sice všeobecný základ jeho sociálně ekonomického postavení, ale konkrétně jeho postavení závisí teprve na realizaci tohoto vlastnictví, tj. na důchodech JZD a jejich výši. Z toho, že je družstevním vlastníkem, mu neplyne proti dělníkovi žádná sociální nebo ekonomická výhoda (s výjimkou realizace části diferenciální renty u některých JZD); neplyne mu také žádná zvláštní výhoda z toho, že vedle družstevního vlastníka je i všelidovým vlastníkem výrobních prostředků jako jiní pracovníci.

Rozhodujícím činitelem pro sociálně ekonomické postavení jednotlivce je výše odměny za vykonanou práci, jakož i sociální a kulturní podmínky plynoucí ze zaměstnání v určitém oboru společenské práce. Proto v současné době je třeba považovat za minimální požadavek používat v zemědělství stejných ekonomických forem zainteresovanosti pracovníků na zemědělské práci a ekonomického vázání pracovní síly v zemědělství, jakých se používá v ostatních odvětvích národního hospodářství. Nelze nadále očekávat úspěch od forem získávání mladých pracovníků do zemědělství, které jsou založené hlavně na morálních podnětech kombinovaných s administrativními prvky. Morální podněty mají velký význam, ale nesmějí být natrvalo v rozporu s materiálními podněty k práci.

Pro usnadnění přechodu mladých pracovníků, některých specialistů a organizátorů na práci v zemědělství jsou poskytovány určité výhody. Tyto výhody u mladých pracovníků, kteří se mají rozhodnout pro práci v zemědělství, zvláště v JZD, nevyvažují možnosti, které jim poskytuje zaměstnání ve státním průmyslovém podniku. Nehledě na některé předsudky, které vůči zemědělské práci trvají ve společnosti, jsou sociálně ekonomické podmínky, jež určují i budoucí postavení tohoto mladého pracovníka, rozhodujícím faktorem. Pokud jde o specialisty, organizátory a vedoucí pracovníky získané cestou mimořádných forem, je úspěch jejich získávání závislý na trvání těchto mimořádných forem.

Kromě postupného vyrovnání odměny za vykonanou práci na žádoucí společenskou úroveň, mají mimořádný význam, zvláště pro mladé pracovníky, bytové podmínky. V poslední době došlo k řadě pozitivních změn ve výstavbě bytů pro mladé pracovníky v zemědělství. Přesto vystupují obtíže v těchto oblastech: 1. zabezpečení výstavby, 2. překonání odporu některých JZD ke stavbě druž-

stevních bytů, který pramení z existující členské základny (starší lidé mají svůj byt, a protože zpravidla nejde o byt pro jejich děti, nýbrž mladých přicházejících nábořem do zemědělství, je snaha tuto výstavbu odkládat). Rovněž tak má svůj význam vyrovnání ostatních podmínek, zejména v sociálním zabezpečení. Tyto materiální podmínky života mladých pracovníků se přidružují k hlavní formě (výše odměny) a mohou účinně stabilizovat a ekonomicky vázat pracovní sílu v zemědělství.

K základním ekonomickým činitelům přistupuje celá řada společenských podmínek, které nejen spolupůsobí, ale některé z nich mají sílu samostatných sociálních faktorů. Všimněme si jen tří důležitých momentů: pocitu samostatného rozhodování družstevního hospodáře; pocitu společenské užitečnosti jeho práce; pocitu hrdosti na svou profesi.

Samostatné rozhodování družstevního hospodáře není jen podmíněno ekonomickými činiteli. V direktivním systému plánování a řízení zemědělství bylo samostatné rozhodování silně omezeno i společenskými podmínkami a dosud trvá řada nedostatků v tomto směru. Proto přijatá ekonomická opatření z r. 1966 o změně řízení zemědělství vytvářejí určité podmínky k posílení samostatnosti a iniciativy družstevníků a spojují je s rozvojem vnitrodružstevní demokracie. Na tomto úseku je však třeba dále usilovat o zlepšení (změnu) těchto vztahů, protože v první etapě změn v řízení zemědělství byla věnována pozornost hlavně ekonomickým otázkám.

Podcenění úlohy zemědělství v národním hospodářství přineslo současně v oblasti společenských vztahů zesílení předsudku o méněcennosti práce v zemědělství. Práce v průmyslu je dosud nejen lépe placená, ale dosáhla všeobecně vysokého společenského uznání, zvláště v těžkém průmyslu. Tento fakt nachází svůj odraz i v jiné oblasti společenských vztahů, jež má význam pro mladé lidi, a to zájmu o trvalé usazení v zemědělství a zakládání rodin.

V zemědělství nevznikla hrdost na vykonávanou profesi jako v jiných odvětvích národního hospodářství. Dříve byl hospodář hrdý na svoje hospodářství a lásku k němu vštěpoval i svému nástupci, předával mu zkušenosti atd. Nyní odchod do průmyslu neznamená jen získání lepší odměny, ale i vhodné profese a je touhou po společenském vyrovnání se ostatním.

Velmi často se při řešení otázky vyrovnání odměny družstevníků na žádoucí společenskou úroveň vyskytuje námitka, že značná část družstevníků má ještě příjmy ze záhumenkového hospodářství. Tím se dostáváme ke zvláštní problematice, která je typická pro zemědělství a má v současné době velký vliv na sociálně ekonomické postavení družstevníků vzhledem k pracovníkům státních průmyslových podniků.

VYUŽITÍ PRACOVNÍKŮ ROSTLINNÉ VÝROBY V OBDOBÍ VEGETAČNÍHO KLIDU

V zemědělství ovlivňuje rozložení práce a možnost pracovat v průběhu celého roku sezónnost výroby. V porovnání se stavem v zemědělské malovýrobě se důsledky sezónnosti v rostlinné výrobě projeví v našich zemědělských podnicích na části pracovníků, která vykonává tyto práce, ještě výrazněji. U malovýrobce byla práce v rostlinné výrobě a v živočišné výrobě organicky spjata. V JZD je tomu jinak. V živočišné výrobě se vytvořily podmínky pro stálou práci; zatímco v rostlinné výrobě jen možnosti práce pro určitou dobu, kromě některých profesí (traktoristé, opraváři atd.). I některé kombinace práce mezi rostlinnou výrobou a výrobou živočišnou v zimním období neřeší problém, i když přinášejí některá zmírnění.

Nestačí tedy vyrovnání odměny družstevníka na určitou společenskou úroveň na základě stejné sazby za jednotku práce. Musí se uvažovat o určité společenské úrovni ročního osobního důchodu družstevníka. V současné době do tohoto ročního osobního důchodu družstevníků vcházejí i příjmy ze záhumenku.

Proti zahrnování příjmů ze záhumenku pro srovnávání důchodu družstevníka a pracovníka státních průmyslových podniků se uvádí v současné době právem řada námitek. Hlavní z nich jsou: 1. práce na záhumenku je práce navíc (obdobně jako u kovorolníků nebo u zahrádkářů apod.); 2. sociální funkce záhumenku pro přestarlé členy; 3. mladí pracovníci nemají zájem o záhumenek a v některých JZD se jim vyplácí náhrada za to, že jej nechťejí, což je nesprávné, atp.

Vyvstává ovšem otázka, zda máme zabezpečit družstevníkům v rostlinné výrobě takovou společenskou úroveň ročního osobního důchodu jako ostatním pracujícím, i když po určitou dobu roku nepracují? Z jedné strany náklady na reprodukci jejich pracovní síly nejsou menší (i když nepatrně) než u činných pracovníků. Dále pracovníci rostlinné výroby jsou v této sféře výroby vázáni a není jejich „zásluhou“, že se vyvinuly takové množství práce, že jsou po určitou dobu roku nečinní, i když sami mají zájem pracovat (nebereme v úvahu tu část pracovníků rostlinné výroby, zejména některé ženy, které nemají zájem o jinou práci a období vegetačního klidu jim poskytuje možnost věnovat se jiným pracím v domácnosti). Na druhé straně by nebylo správné, aby společně hradila tyto náklady pracovníků v době jejich nečinnosti, z mnoha důvodů. K nejdůležitějším patří: V socialistické společnosti není možné poskytovat praceschopným pracovníkům důchod jen proto, že jsme nedovedli zorganizovat práci tak, aby mohli být činní. Dále by to způsobilo značné oslabení, zejména u práce v živočišné výrobě, kde jsou již nyní potíže u řady profesí (přesunem pracovníků do rostlinné výroby).

Tento rozpor mezi současnou úrovní ročního osobního důchodu družstevníků v rostlinné výrobě a společenskou úrovní ročního důchodu pracovníka státního průmyslového podniku vystupuje jako důležitý moment odpuzující pracovní sílu, zejména mladé pracovníky, od práce v JZD. I když naše odůvodnění, že není možné bez práce získat odměnu, bude jakkoliv správné a mladí pracovníci přicházející v úvahu pro rostlinnou výrobu to pochopí, přesto jejich námitka, že chtějí pracovat celý rok a tak získat příslušnou odměnu, je oprávněná. Jejich rozhodnutí pro jiný druh práce než v zemědělství je také z velké části motivováno touto okolností. Proto tuto otázku musíme rovněž řešit a možnosti v socialistické společnosti pro její uspokojivé řešení jsou. Nikoliv však zvýšením nákupních cen o tuto částku, ale zapojením pracovníků do jiného druhu práce. Tedy náklady reprodukce jejich pracovní síly nemohou být hrazeny jen z činnosti v zemědělství, ale z jejího účelného spojení s některými výrobními činnostmi v průmyslu.

Dosavadní způsob řešení tohoto problému v podobě přidružené nebo pomocné výroby v JZD není uspokojivý po stránce ekonomické. Uhrazuje náklady reprodukce pracovní síly v období vegetačního klidu jen zčásti. To se týká většiny pracovníků rostlinné výroby. Chceme-li využít principu materiální zainteresovanosti u družstevníků, nestačí zabývat se jen výší odměny za práci a formami těchto odměn a prémie za množství a kvalitu vykonané práce. Je zapotřebí podrobit konkrétnímu rozboru náklady nutné na reprodukci pracovní síly a vytvořit podmínky jejich úhrady v odměně za práci (ze zemědělství a jiného pracovního zapojení), přičemž v prvním období vyrovnání odměny družstevníků na společenskou úroveň budou hrát úlohu historicky vzniklé rozdíly v různých výrobních oblastech.

Pro zajištění takové výše ročního osobního důchodu družstevníků, jež by odpovídala nákladům nutným na reprodukci pracovní síly, je nezbytné organizovat pracovní příležitost v okresech. Kromě přidružené výroby, kde její náplň

a zaměření mají ekonomické opodstatnění, by bylo třeba položit základy širší kooperace průmyslu a zemědělství, kde by bylo využito některých zkušeností z vertikální integrace. Tím by dostalo využití pracovních sil ze zemědělství v období vegetačního klidu pevnější základnu a nebylo by ponecháno v některých oblastech státu různým nahodilostem, jak je tomu dosud v přidružené výrobě. Vytvořilo by to i přechod pro pozdější spojení průmyslu a zemědělství, vyšší syntézu průmyslu a zemědělství, o které již psal M a r x.

Spojení průmyslu a zemědělství se nemůže omezit pouze na takovou formu kooperace, kde by bylo využito jen zkušenosti vertikální integrace. (Problémy integrace v zemědělství vyspělých kapitalistických států by měly být podrobeny hlubší analýze s cílem využít některých dobrých zkušeností pro naše podmínky). V současných podmínkách by však toto spojení vytvořilo celou řadu vhodných pracovních příležitostí pro družstevníky v období vegetačního klidu. Kdyby se určitá část průmyslové výroby, která může být vydělena jako místní průmysl, jež nemusí pracovat po celý rok, určila ke spojení se zemědělstvím a byla organizována na základě celostátním, dostala by tato kooperace pevný základ. Jde o celou řadu průmyslových odvětví, která navazují na zemědělskou výrobu nebo tvoří důležitý článek pro rozvoj zemědělské výroby (opravářská činnost, meliorační práce atd.). V současných konkrétních podmínkách vystupuje tato kooperace jako reálná možnost, která by vytvořila příznivější podmínky pro zabezpečení reprodukce pracovní síly v JZD. V budoucnosti bude hrát mnohem větší úlohu (při spojení průmyslu a zemědělství ve vyšší syntézu) především společná přímá kooperace obou odvětví národního hospodářství, změny v charakteru zemědělské práce, které povedou k jejímu zprůmyslnování.

V SSSR jsou s organizací podobných podniků, které jsou napojeny na kolchozy a sovchozy, velmi dobré zkušenosti. I když nelze mechanicky tyto zkušenosti převzít, protože problémy ve velkých oblastech a odlehlých rajónech SSSR jsou odlišné od našich, přesto by aplikace těchto zkušeností v našich podmínkách přinesla rovněž užitek. Toto počáteční spojení průmyslu a zemědělství by mělo příznivý vliv i na stabilizaci pracovních sil v JZD, zejména pak na získávání a udržení pracovních sil v zemědělství. Současně by se řešila i otázka celoročního zaměstnání družstevníků a s tím spojená úroveň ročního osobního důchodu družstevníků.

SOUHRN

Zemědělského malovýrobce připoutávala k půdě a hospodářství celá soustava vztahů malovýroby a podmínky, v nichž se jeho hospodářství nacházelo za kapitalismu. Družstevníka již nepřipoutává stejným způsobem; je však více připoután k JZD než dělník (sdružil v JZD svůj majetek, má svůj byt v bývalé usedlosti, navykl si na zemědělskou práci atd.).

Jednou z důležitých ekonomických podmínek pro sociálně ekonomické postavení družstevníka a pro jeho připoutanost k družstevnímu hospodářství, je úroveň odměny za vykonanou práci. Vedle zlepšení bytových poměrů, zvláště pro mladé pracovníky, vyrovnání některých rozdílů v sociálním zabezpečení a kulturních podmínek, mají velký význam i společenské podmínky práce v zemědělství. Dosud těmto problémům nebyla věnována dostatečná pozornost. Přeceňovaly se tzv. morálně politické faktory, aniž byly podrobně analyzovány a spoléhalo se v této oblasti na jakýsi „automatismus“ jejich působení.

Ze sociálně ekonomického postavení družstevníků vyplývají i zcela jiné podmínky pro získání nových pracovníků pro družstevní výrobu, zejména mladých. Z tohoto postavení nevyplývá povinnost družstevníka starat se o svého nástup-

ce, podobně jako je tomu u pracovníků státních podniků. Tato povinnost vystupuje však jako nutná podmínka pro orgány společnosti.

Sezónnost zemědělské výroby způsobuje, že pracovníci rostlinné výroby jsou určitou dobu pracovní nečinní v období vegetačního klidu. Proto má velký význam vyrovnání odměny družstevníků na společenskou úroveň nikoliv však stejnou výši sazby za jednotku práce, nýbrž zajištění určité společenské úrovně ročního osobního důchodu. K tomu je zapotřebí, aby využitím kooperace průmyslu a zemědělství vznikly předpoklady pro celoroční zaměstnání družstevníků pracujících v rostlinné výrobě.

Došlo dne 30. 3. 1966

Literatura

Statistická ročenka MZLVH, 1963, s. 495.

Новое социально-экономическое положение кооперативного крестьянина и его влияние на отношение людей к работе в сельском хозяйстве

Мелкого крестьянина связывали с землей и хозяйством вся система отношений мелкого производства и условий, в которых находилось его хозяйство при капитализме. Член кооператива уже не связан подобными узами; однако его связь с ЕСХК сильнее, чем у рабочего (он передал ЕСХК свое имущество, имеет свою квартиру в бывшей усадьбе, привык к сельскохозяйственной работе и т. п.).

Одним из важных экономических условий для социально-экономического положения члена кооператива и для его связанности с кооперативным хозяйством является уровень оплаты труда за выполненную работу. Наряду с улучшением жилищно-бытовых условий, в особенности для молодых работников, выравнивания некоторых различий в социальном обеспечении и обеспечением культурных условий, большое значение имеют и общественные условия труда в сельском хозяйстве. До сих пор этим проблемам не уделялось достаточного внимания. Переоценивались так называемые морально-политические факторы, которые не были подробно проанализированы, а также надеялись в этой области на какой-то «автоматизм» их действия.

Из социально-экономического положения членов кооператива вытекают и совсем новые условия для привлечения новых работников для кооперативного производства, в особенности молодых. Из этого положения не вытекает обязанность члена кооператива заботиться о своем преемнике, подобно как и у работников государственных предприятий. Однако такая обязанность является необходимым условием для общественных органов.

Сезонность сельскохозяйственного производства характеризуется тем, что работники растениеводства в течение определенного времени в период вегетационного покоя не работают. Поэтому большое значение имеет выравнивание оплаты труда членов кооператива на общественный уровень, однако не путем одинакового размера тарифа за единицу труда, а обеспечением определенного общественного уровня годового личного дохода. Для этого необходимо, чтобы путем использования кооперации между промышленностью и сельским хозяйством создались условия для круглогодичной занятости кооперативных крестьян, работающих в растениеводстве.

The New Social-Economic Position of the Co-operative Farmer and its Influence on the Attitude of People to Work in Agriculture

The small-scale agricultural producer was bound to the soil and to his farm by a whole system of small-scale production relations and by the conditions under which his farm operated under capitalism. The co-operative farmer is no longer bound to the soil in this way, but he is more firmly linked with the unified agricultural co-operative than is a worker working for wages (he has put his property into the UAC, he lives at his former farm and has got used to agricultural work, etc.).

One of the important economic conditions for the social-economic position of the co-operative farmer and for his attachment to the co-operative farm is the remuneration for work performed. Besides an improvement of housing conditions, particularly for young workers, and the levelling out of some differences in social security and in cultural conditions, of great importance are also the social conditions of agricultural work. Hitherto insufficient attention has been paid to these problems. The so-called moral-political factors were overestimated without being thoroughly analysed, and in this sphere a certain "automatism" of their acting was relied upon.

From the social-economic position of the co-operative farmers result also quite different conditions for the gaining of new workers for co-operative production, and that particularly of young workers. From this situation there results the duty of the co-operative farmer to secure his successor, similarly as is the case in state-owned enterprises. However, this duty constitutes an urgent condition for the organs of society. The seasonal character of agricultural production results in the fact that workers employed in crop production are without work at a certain time of the period of vegetative rest. It is therefore of great importance to bring the remunerations of co-operative farmers up to a social level, but not by means of an equal rate per work unit, but by means of a securing of a certain social standard of the annual personal income. This requires that utilization of the co-operation of industry and agriculture should result in the arising of pre-conditions for an all-year employment of co-operative farmers working in crop production.

Adresá autora:

Doc. ing. Ján Bača, CSc., Vysoká škola ekonomická, Praha 3, nám. G. Klimenta 4
